

GİRİŞ

Yunus Uğur
Bölüm Editörü

İstanbul'un uzun tarihini mukayeseli bir şekilde okuma denemesi olan bu bölüm, fikir olarak basit birkaç soruya dayanmıştır. Birincisi, İstanbul'un tarih boyunca önemi tespit edilecekse öncelikle tarihsel olarak şehirler için "önemli" olanın tespiti gerekmez mi? Başka bir ifade ile VI. ya da XVI. ya da XX. yüzyılda şehirler için önemli görülen ve şehirlerin sahip olmak istedikleri şeyler nelerdir? İkincisi, bir şehrin bir dönemdeki önemini diğer şehirlerle ilişkilendirerek ve mukayese ederek ortaya koymak daha isabetli olmaz mı? Kanaatimizce bu soruların cevapları, İstanbul'u hem kendi bağlamında hem de dünya şehirleri ve tarihi bağlamında bir yere konumlandırmak için anlamlı ipuçları verecektir. Bu mukayeseli okuma, İstanbul'un Roma-Bizans dönemi, Osmanlı dönemi ve Tanzimat sonrası- Cumhuriyet dönemini kapsayan üç makale ile yapılacaktır.

Bizans İstanbul'unun küresel bir şehir hâline nasıl geldiğini anlatılan ilk makalede şöyle deniliyor: "En başlarda Konstantinopolis, eskaza iki başkentten biri kabul edilen ama değeri biraz fazla büyütülmüş bir kasaba irisiydi. Ama bir nesillik süre içinde gerçekten küresel bir şehir hâline geldi." Roma'nın yanı sıra bir başkent olarak inşa edilen İstanbul'un bu süreçte attığı adımlar bize o dönemin "önemli" olanı hakkında bilgi verecek ve bu çerçevede diğer şehirlerle mukayesesinde İstanbul'un ayırt edici özelliklerini de ortaya koyacaktır. Roma geleneği, barışı ve birliğinin yeni temsilciliğini İstanbul üstlenmiştir. İznik-Kadıköy gibi konsüllerle Hristiyanlığın hamiliğini ve dinî-kurumsal merkezliğini üstlenmesi, diğer şehirlerin mimarisini ve entelektüel ortamlarını etkilemesi, kutsal emanetlerin (rölik) onda toplanması ve ekümeniklik iddiası gibi birçok özelliği İstanbul'u ayırt edici konuma getirmiştir. Nüfusunun kalabalıklığı, zenginliklerin, lüks malların ve uzun ticaret yollarının giriş-çıkış noktası olması şehrin diğer başka özellikleri olmuştur. Kısaca, mimarisi, kurumları, entelektüel ortamı, imajı, iktisadi kapasitesi ve yoğun gündelik yaşamı ile döneminin tüm kültür ve zenginliklerinin temsil edildiği bir şehir olarak İstanbul, başta Roma olmak üzere Kudüs, Antakya, İskenderiye, Selanik, Efes gibi antik şehirleri gölgede bırakabilmiştir. Makalede, Bizans İstanbul'unun sonraki yüzyılları ile Çin'deki Han

Hanedanının bazı şehirleri ve Müslüman Bağdat ve Şam gibi şehirler arasında yapılan mukayeseler de yer almaktadır.

Osmanlı İstanbul'unun dünya şehirleri ölçeğindeki konumunu ele alan ikinci makalede ise, XIII. asırdaki Latin istilası ile tahrip olan, ardından Osmanlı Devleti'nin etrafını sarması ile büyüme imkânlarını kaybedip solan bir şehrin 1453'ten sonra tekrar büyüüp serpilme süreci anlatılmaktadır. Bu dönemde, Roma-Bizans mirasına saygı duyulmakla birlikte İslam inanç, kültür ve kurumsal mekanizmaları (hilafet, ibadethaneler, vakıflar, kutsal emanetler vb.) ve Türk-İran gelenekleri ile şehrin yeni bir kimliğe kavuşturulduğu belirtiliyor. İstanbul'un bağlı olduğu siyasi ünitenin ufku ve gücü ile şehrin nüfus ve nüfuzunun derecesi arasında kuvvetli bir karşılıklı ilişki olduğu vurgulanıyor. Daha somut olarak ise, İstanbul hem diğer Osmanlı şehirleri (Bursa, Edirne, Sofya, Selanik, Halep, Şam, Kahire ve Bağdat) hem de dünya şehirleri (Venedik, Viyana, İsfahan, Agra, Pekin, St. Petersburg, Lizbon, Amsterdam, Londra ve Paris) ile jeo-stratejik konumu, topoğrafya-yerleşim düzeni, nüfus ve etnik-dinî yapısı ve mimari-estetik zenginliği çerçevesinde mukayese ediliyor. XVIII. yüzyıla kadar İstanbul'un imgesel, siyasi-kültürel nüfuz, nüfus, ticari-entelektüel ağlar, güvenlik, zenginlik, huzur ve sükûn açısından dünyanın birkaç şehriden biri olduğu vurgulanırken, 1700'lü yıllardan itibaren yeni ticari yolların kullanılması, bilim ve sanayi alanındaki gelişmeler sebebiyle Avrupa şehirleri karşısında geri planda kaldığı tespit ediliyor.

Osmanlı'nın son döneminde modernleşen İstanbul'un ve Cumhuriyet İstanbul'unun dünyadaki konumunu inceleyen son makalede şehrin son yüzyılımı kapsayan bu dönem Tanzimat sonrası yeni şehirleşme ve yönetim arayışlarına giren İmparatorluk İstanbul'undan başlayıp ulus devlet, soğuk savaş ve küreselleşme söylemlerinin hâkim olduğu süreçleri yaşayan günümüzün megapol İstanbul'una kadar devam eder. Modern öncesinden farklı şehir tanım ve tasniflerine sahip olan XX. yüzyılda İstanbul'un konumu da değişir. 1.600 yıl devam eden siyasi başkent olma durumu artık yoktur; bunun yerine İstanbul ulusal mega kent ya da eğitim, kültür, ticaret ve finansın başkentidir. Bu dönemde

İstanbul sanayileşme, kapitalistleşme ve modernleşme döneminin öne çıkardığı dünya şehirleri ile çevrenmiş ve daha ulusal çapta bir role bürünmüştür. Tarihsel olarak bu dönem IV ve V. asırlarda Roma, VII ve VIII. asırlarda İslam devletleri ve XIII ve XIV-XV. asırlarda Latinler ve Osmanlılar tarafından çevrelendiği için genişleme imkânı bulamadığı dönemlere benzetilebilir.

Bu makalede, hem bu yeni dönemin şehir meseleleri, kurumları ve şehirleşme süreçleri (göç, gecekondulaşma, kentsel dönüşüm, teknoloji, yeni ulaşım-haberleşme kanalları vb.), anlatılmakta hem de İstanbul'un bu süreçlere adaptasyonu ve tarihî bir şehrin özgün gelişimi analiz edilmektedir. Makaleye göre bu dönemin başlangıcında "kentsel yönetim ve yerel kurumların oluşumu, nüfusun ayrıntılı sayımını, halk sağlığı politikaları için yeni bürokratik yapıların ortaya çıkmasını, modern belediyeçilik faaliyetlerinin başlamasını mümkün kılmıştır." İleriki zamanlarda İstanbul'un gelişimi bürokratik kurumların oluşması, mimari üslup arayışları ve yerel yönetim mekanizmalarının tanımlanması ile devam etmiştir. Türkiye'de Ankara, İzmir, dünyada ise Manchester, Chicago, Londra, Detroit, Paris, New York gibi şehirlerle mukayeseli bir şekilde anlatılan bu süreç 1950 öncesi, 1950-1980 arası ve 1980 sonrası gibi üç dönemli bir tasnifle küresel gelişmeler dikkate alınarak incelenmiştir. Özetle, son yüzyılda dünya şehirleri ölçeğinde değerlendirildiğinde İstanbul, parlak başlamayan ama gittikçe önemi artan bir şehirleşme süreci takip ederken Türkiye şehirleri arasındaki yerini büyük ölçüde muhafaza etmiş ve önemini artarak devam ettirmiştir. Makalede verilen bilgilere göre, İstanbul nüfus bakımından Türkiye'nin %18'lik bir oranını (2012, bu oran 1927'de %5'tir), istihdam bakımından Türkiye'nin %14'ünü (2000) barındırmakta ve 45 üniversiteye (405.000 öğrenci, 2012) ev sahipliği yapmaktadır. Bu rakamlar tarihî, kültürel, turistik öneminin ötesinde İstanbul'un demografik, iktisadi ve entelektüel merkez olma açısından Türkiye'nin olduğu kadar, makalede ayrıntıları ile görüleceği üzere, dünyanın megapolleri arasında hızla yerini almakta olduğunu göstermektedir.

Dünya Ölçeğinde İstanbul bölümünün, tarihsel bağlamı içerisinde ve dünya şehirleri ölçeğinde İstanbul'un mukayeseli bir şekilde incelenmesi için ilk adım olarak değerlendirilmesini ve yeni çalışmalara kapı aralamasını temenni ediyoruz.